

## **Izet MIFTARI**

### **KONVERTIMI I SHQIPTARËVE TË KOSOVËS NGA BESIMI FETAR MYSLIMAN DHE KATOLIK NË BESIMIN ORTODOKS (1878-1913)**

Nëpërmjet këtij studimi, bëhet përpjekje të ndriçohen e kuptohen arsyet dhe pasojat e konvertimit fetar të shqiptarëve të Kosovës nga feja katolike e myslimane në besimin ortodoks, që fatkeqësisht, pati pasoja të rënda, ngase përmes kësaj forme, bëhej edhe sllavizmi i shqiptarëve. Prandaj, gjatë shekullit XIX propaganda pansllaviste për të arritur qëllimet politike, kishte nisur edhe projektin e falsifikimit të historisë së shqiptarëve në përgjithësi e atyre të Kosovës në veçanti.

Krahas saj, përmes formave të ndryshme, shqiptarët katolikë e myslimanë detyroheshin të konvertohen në besimin ortodoks. Kjo bëhej për arsye se, përmes besimit ortodoks, ishte shumë lehtë të sllavizohej popullata shqiptare në Kosovë. Tashmë është dokumentuar se kishte jo pak familje ortodokse të Kosovës, që kanë qenë shqiptarë, e që njiheshin në Perandorinë Osmane si rajë. Prandaj, procesi i konvertimit fetar të shqiptarëve myslimanë e katolikë, në veçanti të Kosovës, nuk ishte e rastit, sepse përmes këtij veprimi shumë më lehtë bëhej asimilimi i shqiptarëve në serbë, malazezë, grekë, maqedonas e bullgarë. Nën rrethanat e tilla, krahas asimilimit fetar e kombëtar të shqiptarëve, ishte edhe misioni i shtrembërimit të të vërtetës së shumë objekteve fetare kishtare të Kosovës si dhe monumenteve tjera kulturo-historike, të cilat, qëllimshëm, nga misionarët e historianë sllavë, filluan të paraqiteshin si kinse trashëgimi kulturore serbe. Shikuar në këtë prizëm, përmes këtij punim shkencor, do të mundohemi t'i japim përgjigje shkencore konstatimit se, shumicën e ortodoksëve të Kosovës (kupto vilajetit të Kosovës), nuk duhet shikuar se ishin sllavë në aspektin etnik, por se ishin kryesisht edhe shqiptarë ortodoksë të ritit pravosllav (në kisha dhe manastire i kryenin ceremonitë fetare në gjuhën sllave). Prandaj, me kalimin e shqiptarëve në besimin islam dhe me ruajtjen e besimit katolik, kishat dhe manastiret ortodokse të Kosovës, gradualisht kaluan nën “përkujdesjen” serbe, që nënkupton se u sekuestruan, ani pse shumicën e tyre deri më 1912, e bile edhe disa vite pas, i kishin ruajtur shqiptarët, që njiheshin në popull si “vojvodë”.

## Konvertimi fetar i shqiptarëve gjatë shekullit XIX dhe në fillim të shekullit XX

Duke folur për dukurinë e asimilimit të popujve në Ballkan, Lomberti shkruante: *“Te shqiptarët ky fenomen asimilimi ndodhi vetëm te popullata ortodokse e atyre krahinave kufitare që jetonin afër serbëve dhe grekëve. Ata nuk i qëndruan presionit fetar të drejtuar nga kisha ortodokse, që është e njohur shumë mirë në histori për çështje asimilimi”*. Prandaj, pikërisht mundësia për t’i asimiluar më lehtë shqiptarët, në fillim bëhej përmes ortodoksisë fetare, ngase ortodoksia në Kosovë sot e asaj dite, identifikohet me serbë e malazezë, por jo me shqiptarë dhe popuj të tjerë joortodoksë. Megjithatë, sikurse më parë, edhe gjatë shekullit XIX, më saktë deri me ripushtimin serb të Kosovës e viseve tjera shqiptare, më 1912-1913, pozita e ortodoksisë nuk ishte e rëndë, ashtu siç e paraqesin shumë studiues, kryesisht sllav. Kjo nga fakti se shteti osman nuk pengonte aspak që të skizmatizohej popullata shqiptare katolike apo ortodokse-bizantine. Bazuar nga konstatimet e O. Schmitt, ortodoksit që flisnin gjuhët sllave nuk mund të quhen thjesht serbë nga Arkivat Sekrete të Vatikanit.<sup>1</sup>

Ashtu si bashkësia myslimane, edhe ortodoksit nuk përbënin një tërësi unike gjuhësore dhe sociale. Ortodoksit që flisnin gjuhët sllave, shqipe dhe vllehe, deri në shekullin XIX përbënin një tërësi unike, sa i përket definimit konfesional.<sup>2</sup> Realisht, procesi i konvertimit fetar të shqiptarëve katolikë ose ortodoksë-bizantinë në atë ortodoks sllav (pravosllav) kishte filluar që në kohën e car Dushanit. Fatkeqësisht kjo në Kosovë kishte pasur shumë sukses, dhe ka lënë pasojë që vazhdoi edhe në vitet 1870-1913, si dhe më vonë. Lind pyetja. Pse në Kosovë, apo thënë më mirë, në territoret shqiptare në ish-Jugosllavi, nuk ka shqiptarë ortodoksë?! Por, përgjigjen më të mirë të mundshme në këtë pyetje e jep, Schmitt, i cili thotë: *“Tek me pushtimin e Kosovës nga Serbia në vjeshtë të vitit 1912 dhe me administratën pasuese serbe mes dy luftërave botërore, u arrit serbizimi përfundimtar i të gjithë ortodoksëve sllavë në Kosovë. Sikur në përpjekjet për sundim në Ballkan të kishte fituar Bullgaria, popullsia sllave e Kosovës sot mbase do ta quante veten bullgare”*.<sup>3</sup> Megjithatë, është e ditur, se shqiptarët ortodoksë në Maqedoninë Veriore, janë “maqedonizuar” (në kuptimin janë bullgarizuar). Do të fokusohem konkretisht me disa të vërteta shkencore interesante të konvertimit të ortodoksëve në islam, por edhe të

<sup>1</sup> Oliver Jens Schmit, *Kosova - Histori e shkurtër e një treve qendrore ballkanike*, Prishtinë, 2012, 94.

<sup>2</sup> *Po aty*.

<sup>3</sup> *Po aty*, 126.

konvertimit të myslimanëve në ortodoksë që, aq sa kam arritur t'i kuptoj, kanë pasur fund e krye prapavijë etnike, përkatësisht përpjekje për ndërrim të identitetit kombëtar. Prandaj, në këtë kuadër gjatë shekullit XIX dhe fillim shekullit XX, ishte ndërmarrë një fushatë falsifikimi, duke i interpretuar të gjithë të krishterët ortodoksë të Kosovës, si serbë në aspektin kombëtar, pastaj të gjitha kishat dhe manastiret ortodokse në Kosovë si kinse serbe. Por, shtrohet pyetja, xhamitë myslimane dhe kishat katolike në Kosovë të kujt paskan qenë?! Sipas kësaj logjike të pavërtetë, xhamitë e turqve apo arabëve dhe kishat katolike të latinëve (latino-habsburgëve)! Kjo çështje nuk mund të zgjidhet kështu. Shumë kisha e manastire ortodokse në Kosovës, deri më 1912-1913 i kanë ruajtur vojvodët shqiptarë.<sup>4</sup>

Në Vushtrri gjendet edhe një urë pa lumë. Edhe për këtë urë ortodoksia dhe shkenca serbe, thotë se atë e kanë ndërtuar kinse vëllezërit "serb" Vojnoviq në shekullin XIV. Në fund shkruajnë se ura ka nëntë (9) harqe. Por, më 2017 janë zbuluar edhe dy harqe. Pra, sot ajo urë ka 11 harqe.<sup>5</sup> Andaj, këto zbulime, kërkojë që në tërësi t'i epet një qasje e re të vërtetës së konvertimit të shqiptarëve katolikë dhe myslimanë në besimin ortodoks pravosllav, si dhe pronësia e vërtetë e kishave ortodokse dhe monumenteve tjera në Kosovë. Në Vushtrri, sipas Branislav Nushiqt, konsullit serb në Kosovë në fund të shekullit XIX dhe fillim shekulli XX, të gjitha familjet "serbe" të Vushtrrisë janë të ardhur nga jashtë. Kështu, ai shkruan: "*Qamiloviqët kanë ardhur nga Trepça, Fërtuniçët - nga fisi Kuç i Malit të Zi, Studiqët (Stuhiqët) - Nga fshati Zhazhë e Shalës, Luliqët - Nga rrethina e Shkodrës, Parliqët - Nga fshati Barazdë e Shkupit, Murganiqët - Nga Drenica (me gjasë ishin murgjër shqiptarë në Manastirin e Deviqit, I. M), Kijametoviqët - Nga Kopaoniku*".<sup>6</sup> Çka bie në sy?! Nushiqi nuk ka përmendur familjen Dançetoviq në Vushtrri, ngase kjo familje ende e ruante identitetin kombëtar si shqiptar ortodoks. Sipas një dokumenti arkivor vërtetohet se kjo familje ortodokse në Vushtrri, ka qenë me origjinë shqiptare. Po ashtu, me origjinë shqiptare del edhe familja Fortuniç.<sup>7</sup>

Sipas dokumentit që posedojmë, vërejmë se nga Vushtrria ka qenë një personalitet ortodoks me ndikim, por atdhetar i mirë shqiptar. Tekstualisht, në dokument shkruan: "*Cvetko F. Fortuniç, ortodoks prej*

<sup>4</sup> Mark Krasniqi, *Gjurmë e gjurmime*, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë, 1979, 129-154.

<sup>5</sup> Izet S. Miftari, *Viciana - Vushtrria I*, Prishtinë, 2021, 300.

<sup>6</sup> Branislav Nushiq, *Kosova*, Prishtinë, 2015, 319, 320. (Ky libër është përkthyer në gjuhën shqipe më 2015, ndërsa është shkruar më 1902 në Novi Sad). Titulli origjinal i librit është: Branislav Nusic, *Kosovo - Opis zemlje I naroda I/II*, Novi Sad, 1902.

<sup>7</sup> Arkivi Qendror Shtetëror i Republikës së Shqipërisë (më tej: AQSH), Fondi: 23, dosja 25, fleta 32.

*Vushtrrisë dhe i biri i Haxhi Pop Dançes, original shqiptar, është njeri me dije. Ka studiuar në Serbi...*".<sup>8</sup> Ky personalitet kishte qenë sekretar i shoqatës bamirëse "Shoqata Bamirëse Shqiptaro-Maqedonase", e themeluar në Vjenë në vitin 1904. Më vonë një pjesëtar i familjes Dançetoviq, pas vitit 1945 ka qenë shef i Katedrës së Gjuhës Shqipe në Beograd, dhe një nga anëtarët e Komisionit për formimin e Institutit Albanologjik në Prishtinë më 1953.

### **Konvertimi fetar i shqiptarëve gjatë viteve 1912-1913**

Pushtimi i trojeve shqiptare nga shteti serb dhe ai malazez më 1912, përveç që u kushtoi shqiptarëve me vrasje, depërtim e djegie masive të pasurisë, pati pasoja edhe me konvertim të dhunshëm në fenë ortodokse dhe pastaj në sllavizmin e tyre. Ky proces i dhimbshëm dhe me pasoja afatgjate, ndodhi sidomos në territoret e pushtuara nga malazezët (Pejë, Gjakovë, Istog, Plavë, Guci, Hot, Grudë, Ulqin etj.) por edhe në territoret e pushtuara nga serbët.

Forcat ushtarake serbo-malazeze, posa pushtuan trojet shqiptare, e veçanërisht vilajetin e Kosovës, gjatë Luftës së Parë Ballkanike (1912-1913), filluan me zbatimin e programeve të tyre, që kanë qenë rrjedhojë e Elaboratit të Ilia Garashanit të vitit 1844 (Naçertania), përmes formave të ndryshme, siç ishin: vrasjet, dëbimet, asimilimet dhe gjuhëzimit përmes masave strikte ekonomike. Pas realizimit të këtyre masave gjenocidiale, do të vinte qëllimi tjetër, ndërrimi i strukturës etnike, pra popullimi i Kosovës me serbë dhe malazezë. Në fillim, Serbia një veprim të tillë e ka realizuar pothuajse 100% gjatë viteve 1877-1878, me ç'rast nga sanxhaku i Nishit (Toplica) u depërtuan, u asimiluan dhe u vranë qindra mijëra shqiptarë, dhe u fshinë nga harta gjeografike mbi 600 fshatra tërësisht të banuara me shqiptarë.<sup>9</sup> Në telegramin e popullatës së Prizrenit, drejtuar ambasadorëve të Fuqive të Mëdha në Stamboll më 1878, thuhej: "*... Serbët dhe bullgarët, të cilat i kanë okupuar disa kaza të vilajetit tonë, i kanë dhunuar familjet tona, e kanë cenuar nderin dhe pasurinë tonë. Faltoret dhe varrezat tona janë poshtëruar dhe rrënuar; varrezat e të parëve tanë janë çnjerëzuar në mënyrë jo të denjë nga ana e një populli jo të qytetëruar*".<sup>10</sup>

<sup>8</sup> Po aty, f. 32.

<sup>9</sup> Adem Zejnullahu, *Këngët popullore për konvertimin e dhunshëm të shqiptarëve në fenë ortodokse nga fqinjët sllavë*, në "Gjurmime albanologjike"- Folklor dhe Etnografi, 36, 2006, Instituti i Historisë - Prishtinë, Prishtinë, 2006, 95.

<sup>10</sup> Izet Miftari, *Shqiptarët përballë invazionit pansllavist (shekulli XIX - 1913)*, Vushtri, 2013, 260.

Konsulli i Austro-Hungarisë në Prizren, Oskar Prohaska, në dhjetor të vitit 1912 e njoftonte Vjenën për sjelljet represive të ushtrisë serbe edhe në raport me klerin dhe kishën katolike në Prizren. Por, sipas marrëveshjeve të deriatëhershme (deri në Luftën e Parë Ballkanike) kisha katolike në Prizren gëzonte mbrojtjen e Perandorisë Habsburge, që njihej edhe si protektorat.<sup>11</sup> Sanxhaku i Nishit i vilajetit të Kosovës, kishte rreth 10 000 km<sup>2</sup>. Ai me vendim të Kongresit Berlinit (1878), u aneksua padrejtësisht në favor të Serbisë. Prandaj, kur në këtë pjesë të etnikumit shqiptar nuk kishte popullatë shqiptare, filloi kolonizimi dhe popullimi i saj me sllavë, kryesisht malazezë, nga se këta të fundit nuk kishin toka të mira në Mal të Zi, derisa në sanxhakun e Nishit tokat ishin mjaft pjellore. Kështu, për kolonizimin e kësaj krahine shqiptare, ishte angazhuar intensivisht edhe kisha serbe, e cila përkrahte jo vetëm moralisht këtë proces, por e ndihmonte edhe financiarisht.<sup>12</sup>

Ngjashëm me veprimet e viteve 1877-1879, u veprua edhe gjatë kohës së luftërave “ballkanike”. Gjatë viteve 1912-1913, ishte zbatuar me të madhe metoda antinjerëzore, konvertimi me forcë në fenë ortodokse. Këtë proces pushtuesit serbo-malazez e filluan menjëherë pas vendosjes së pushtetit ushtarak dhe policor në trojet shqiptare. Një veprim të tillë e kishin kundërshtuar si udhëheqja fetare e shqiptarëve myslimanë ashtu edhe e atyre katolikë. Konvertimi i shqiptarëve katolikë dhe myslimanë në fenë ortodokse në vilajetin e Kosovës gjatë luftërave ballkanike, i cili zgjati deri në Luftën e Parë Botërore, ishte shumë i rëndë, tejet drastik, i shoqëruar me brutalitet dhe gjenocid shtetëror, i shkaktuar nga pushtuesit serbo-malazezë.<sup>13</sup> Sjelljet e pushtuesve malazezë ndaj shqiptarëve në Plavë, Guci dhe Dukagjin në fund të viti 1912 dhe gjatë vitit 1913, më së miri na i përshkruan studiuesi Zekerija Cana: *“Periudha e parë dyvjeçare (1912-1914, I. M.), e okupimit malazez të Plavës-Gucisë dhe Rrafshit të Dukagjinit është kohë e zezë prej murtaje, e përshkruar me skena të llahtarshme të një drame të paparë deri në ç’bimjen e tërë një populli. Ajo fillonte me djegien e shtëpive dhe fshatrave bashkë me ushqimin e bagëtisë, plaçkitjen e gjësë së gjallë, thyerjen dhe grabitjen e dyqaneve nëpër qytete e qyteza, bastisjen dhe rrahjen për vdekje, pushkatimin në masë të popullsisë së vëllait të toku me vëllezër, dhunimin e grave dhe vajzave, syrgjynosjen e krerëve dhe njerëzve me emër, kthimin me dhunë në fenë ortodokse, arratisjen në male e*

<sup>11</sup> Sylë Ukshini, *Prapaskena e ngjarjes së konsullit austro-hungarez Oskar Prohaska në Kosovë*, në “Vejtari” XXXVII - XXXVIII, Arkivi i Kosovës, Prishtinë, 2007, 187.

<sup>12</sup> I. Miftari, *Shqiptarët përballë invazionit pansllavist...*, 262.

<sup>13</sup> Lush Culaj, *Argjipeshkvi Mjeda në dokumentet malazeze të vitit 1913*, në “Vjetari”, Nr. 41-42, Arkivi Shtetëror i Kosovës, Prishtinë, 2009, 311.

*bjeshkë në pikë të dimrit dhe soste me zaptimin e tokës dhe shtëpive, për t'i vendosur aty kolonistët malazezë, si dhe nisjen e karvanit të gjatë të qindra familjeve në rrugën e gjatë pa kthim”.*<sup>14</sup>

Përmes ortodoksizmit të shqiptarëve katolikë dhe myslimanë, pushtuesit serbo-malazezë kishin qëllim parësor asimilim e tyre dhe shndërrimin e shqiptarëve në komb serb ose malazez, dhe kështu ta pastronin vilajetin e Kosovës nga elementi i “huaj”, siç ata i konsideronin shqiptarët.<sup>15</sup> Zbatuesit më të njohur të fushatës për konvertimin e shqiptarëve në ortodoksizëm në vitet 1912-1913, ishin gjeneralët e pamëshirshëm malazezë, Radomir Veshoviq e Janko Vukotiq, të cilët nxiteshin, mishëroheshin e indoktrinoheshin nga mbreti Nikolla i Malit të Zi. Ndërkaq, këto veprime mizore i udhëhiqte Sava Llazarevici, i njohur në popullin shqiptar me emrin si Savë Batarja, për shkak se ku shkonte, pushkatonte, vriste, therte e masakronte shqiptarë.<sup>16</sup> Njëri ndër kundërshtarët më të zëshëm të këtij procesi të rëndë dhe me pasoja afatgjate, ishte Lazër Mjeda. Ipeshkvi Mjeda, si udhëheqës shpirtëror dhe atdhetar i devotshëm, çështjen e konvertimit më forcë të shqiptarëve në ortodoksizëm, e ngriti te konsullatat austro-hungareze dhe italiane, që gjendeshin në qytetin e Prizrenit.<sup>17</sup>

Konvertimet e para të shqiptarëve myslimanë në fenë ortodokse kishin filluar në Beograd, menjëherë pas suksesit të kryengritjeve serbe në çerekun e parë të shekullit XIX. Në atë kohë, në Beograd ekzistonte një lagje e tërë e banuar me shqiptarë, e cila njihej si Mëhalla e Arnautëve.<sup>18</sup> E sa i përket arsyesimit të lojës së konvertimit të të islamizuarve shqiptarë në fenë ortodokse, sipas vargjeve të poetit, vojvodë Batriqi nuk është asgjë tjetër, pos hakmarrja për Kosovën,<sup>19</sup> pas humbjes që paskan pësuar “serbët” në Betejën e Kosovës, më 1389. Modeli i konvertimit ishte marrë në Rusi. Kështu, misionarët e Kishës Ortodokse Ruse gjatë rusifikimit të popujve të shtypur, krahas pagëzimit të tyre, i detyronin të mbanin veshje ruse, i pagëzonin me emra rusë dhe ua impononin që të heqin dorë nga kultura dhe tradita e tyre.<sup>20</sup> Kështu, igumeni i manastirit Gjurgjevi Stupovi afër Beranës, Millosh Zeçeviqi, ishte zëdhënësi më ekstrem i armiqësisimit dhe gjakosjes

<sup>14</sup> Zekrija Cana, *Politika shfarosëse e Malit të Zi në viset e okupuara shqiptare (1912-1913)*, në “Gjurmime albanologjike” - Seria e shkencave historike Nr. 24 - 1994, Instituti Albanologjik - Prishtinë, Prishtinë, 1996, 129.

<sup>15</sup> Mikel Ndreci, *87 vjet terror dhe gjenocid shtetëror*, Prishtinë, 2001, 29.

<sup>16</sup> L. Culaj, *Arqipeshkvi Mjeda në dokumente....*, 310.

<sup>17</sup> *Po aty*, 311.

<sup>18</sup> Z. Cana, *Politika shfarosëse e Malit të Zi në viset e okupuara....*, 130.

<sup>19</sup> *Po aty*, 131.

<sup>20</sup> *Po aty*, 136.

në mes të besimeve fetare ortodokse dhe myslimane. Ai ishte i lidhur me sundimtarin e Malit të Zi, Petër Petroviq Njegoshin dhe propagandonte mendimin se përkatësia fetare është një me atë kombëtare, duke mos u pajtuar me pikëpamjet se historia, gjuha, tradita, përkatësia fisnore qëndrojnë mbi ato fetare.<sup>21</sup> Gjatë operacioneve ushtarake në Luftën e Parë Ballkanike (1912-1913), Patrikana e Pejës ishte bërë shtabi operativ i ushtrive serbo-malazeze.<sup>22</sup> Kështu, me gjasë, në këtë patrikanë, krahas planeve operative që bëheshin, aty ushtarët e tyre bekoheshin nga krerët fetarë ortodoksë dhe i indoktrinonin për hakmarrje patetike kundër shqiptarëve myslimanë e katolikë. Konvertimi, përkatësisht, ortodoksizimi i shqiptarëve katolikë dhe myslimanë ishte shoqëruar me gjenocid shpirtëror dhe fizik. Nga pushtimi i Gjakovës me rrethinë (tetor 1912) e deri në mars 1913, në këtë qytet, malazezët konvertuan mbi 1 200 shqiptarë në ortodoksë, derisa ata që e kundërshtonin këtë proces makabër, vriteshin pamëshirshëm, siç ka qenë rasti me Luigj Palajn dhe 50 shqiptarë, më 22 shkurt 1913, në fshatin Janosh të Gjakovës.<sup>23</sup> Disa ditë pas vrasjes së Patër Luigjit, 33 familje shqiptare të besimit katolik me 199 meshkuj dhe 177 femra të disa fshatrave në Gjakovë, u detyruan të deklaronin se “*duan të kalojnë me vullnet në ortodoksizëm*”.

Po ashtu, më vonë, 163 femra dhe 161 meshkuj, të gjithë këta shqiptarë katolikë u detyruan me forcë të deklaronin se pranonin besimin ortodoks.<sup>24</sup> Për vrasjen e fratër Luigjit, prift françeskan, u njoftua menjëherë edhe Vjena nga nënkonsulli i saj në Prizren, Pecel. Lajmi i vrasjes së priftit katolik shqiptar u përhap shpejt me të madhe dhe zuri faqet kryesore të shtypit austriak, gjerman dhe anglez. Gazeta vjeneze *Neue Frei Presse* ndër të tjera shkruante se: “*ekzekutimi i priftit françeskan dhe konvertimi me forcë i shqiptarëve katolikë në ortodoksizëm ishte një dëshmi e re e krimeve mbi popullin shqiptar*”.<sup>25</sup> Zakonisht, kur burrat vriteshin, fëmijët dhe gratë e tyre detyroheshin të pagëzoheshin dhe të konvertoheshin në ortodoksë. Ata që nuk pranonin të ortodoksohen, pësonin shumë keq. Një plak në Malësinë e Krasniqes, që kundërshtoi me kokëfortësi konvertimin, e pagoi shumë shtrenjtë. Ushtarët malazezë i futën në gojë me forcë një copë mish derri dhe ia lidhën aq fort me shami, sa që u mbyt. Kishte shumë raste kur gratë që nuk pranonin të kalonin në besimin ortodoks, dhunoheshin.<sup>26</sup>

<sup>21</sup> Po aty, 131.

<sup>22</sup> Po aty, 135.

<sup>23</sup> L. Culaj, *Argjipeshkvi Mjeda.....*, 312; Z. Cana, *Politika shfarosëse e Malit të Zi në viset e okupuara ...*, 146.

<sup>24</sup> Z. Cana, *Politika shfarosëse e Malit të Zi në viset e okupuara ...*, 146.

<sup>25</sup> Po aty, 146.

<sup>26</sup> Po aty, 139.

Përballë një neverie të tmerrshme, shkaktoar nga pushtuesit malazezë, nga një dhunë e shfrenuar dhe pa kurrfarë kufizimi, fillonte edhe konvertimi me “dëshirë” i shqiptarëve myslimanë në fenë ortodokse. Ceremonia e ndërrimit të fesë nga “vullnetarët” shqiptarë kryhej në prani të myftiut dhe përfaqësuesve të pushtetit, duke mos lënë anash edhe prezencën e domosdoshme të kumbarës së “zgjedhur”, i cili merrte rolin e garantuesit se besimtari i ri do të jetë një ortodoks i devotshëm. Më pastaj të konvertuarit spërkateshin me ujë të bekuar, gjunjëzoheshin para popit dhe me puthjen e dorës dhe të kryqit kryhej akti i kungimit: Alia bëhej Ilija, Rukia - Ruzhica. Në fund, pasi dëgjoheshin disa krisma në ajër, në shenjë se konvertimi u krye, një oficer u afrohej shqiptarëve të konvertuar në ortodoksë, dhe u thoshte: *“Të parët e tu të mëhershëm ishin serbë. Edhe ju jeni serbë. Dhe do të jeni serbë të mirë. Ja flamurin malazias, bajraktar, dhe ma jep atë otoman”*.<sup>27</sup> Siç shihet, procesi i ortodoksizimit të shqiptarëve, shoqërohej edhe me përpjekjet e falsifikimit të historisë së paraardhësve të të konvertuarve.

Për procesin e konvertimit të dhunshëm të shqiptarëve myslimanë dhe katolikë në fenë ortodokse, dhe pastaj në serbë apo malazezë, janë thurur vargje dhe këngë edhe në kujtesën popullore shqiptare. Kështu, konvertimi i shqiptarëve të Plavës, Gucisë e Rrafshit të Dukagjinit në ortodoksizëm gjatë viteve 1912-1913, kanë mbetur në kujtesën popullore shqiptare: *“Skena rrëqethëse të krimit malazias mbi shqiptarët myslimanë për konvertimin me dhunë në fenë ortodokse të popullatës së Palvës, Gucisë, të Rrafshit të Dukagjinit, kanë mbetur të pashlyera në kujtesën e njerëzve, në rënkimet, në rrëfimet dhe në këngët historike, të cilat këndojnë e pasqyrojnë momente të rënda dramatike të shqiptarëve të këtyre trevave të ballafaquara me vdekjen, stoicizmin dhe krenarinë kombëtare, para armikut të egër pushtues serbo-malazias. Këto krijime poetike në mënyrë të hollësishme njoftojnë dëgjuesin për krimet e forcave ushtarake malazeze mbi shqiptarët, duke paraqitur akte e skena rrëqethëse dramatike, të cilat bartin në vete intensitet të lartë emocional që shprehin urrejtje dhe hidhërim ndaj armikut për viktimizimin e shumë fëmijëve, grave, pleqve dhe burrave nga kriminelët Avro Cemi dhe Savë Batarja”*.<sup>28</sup>

Konvertimin me dhunë të shqiptarëve myslimanë dhe katolikë në besimin ortodoks, pushtuesit serbo-malazezë e sanksionuan me akte ligjore, të cilat filluan të zbatonin posa i pushtuan trojet shqiptare, gjatë viteve 1912-1913. Forcat ushtarake pushtuese, si duket malazeze, të udhëhequra nga Avro Cemi, në fillim i çarmatoste shqiptarët, pastaj i shpallte fajtorë për

<sup>27</sup> Po aty, 140.

<sup>28</sup> A. Zejnullahu, *Këngët popullore për konvertimin...*, 95.

gjithçka, i burgoste, i likuidonte personalitetet e njohura kombëtare, dhe në fund, edhe e zbatonte metodën e konvertimit në fenë ortodokse, dhe kështu, përgatitej infrastruktura ideale për asimilimin e shqiptarëve në serbë apo malazezë.<sup>29</sup> Avro Cemi bënte thirrje publike për konvertimin e shqiptarëve myslimanë në besimin ortodoks, ose, nëse nuk e pranonin këtë thirrje, të ekzekutoheshin të gjithë shqiptarët myslimanë, pavarësisht se a ishin të vjetër, fëmijë, gra, pleq apo plaka.<sup>30</sup> Kujtesa popullore shqiptare, na njofton se si është shprehur në një moment Avro Cemi për konvertimin e shqiptarëve myslimanë:

*Ju shqiptarë idikatli  
Të gjithë n'kishë due m'u shti,  
Me ja u vu shishkat e zi  
Besë e fe aty me nrrue  
Ose të gjithë kini marue!*<sup>31</sup>

Por, shqiptarët i rezistuan maksimalisht këtij tmerrri gjenocidal, dhe nga kujtesa popullore kuptojmë se si i ishin përgjigjur Avro Cemit:

*Hasan Bajri n'kamë u que  
T'u nxiftë fjala çka po thue  
Pesqind vjet t'kena sunue  
Asnjherë n'xhami s'te kam çue  
S'te kana thanë fenë m'e nrrue*<sup>32</sup>

Pra, nga këto vargje, kuptojmë se shqiptarët myslimanë asnjëherë nuk kanë tentuar të bëjnë ndonjë veprim që të detyrojnë ortodoksit të kalojnë në besimin mysliman. Për konvertimin e dhunshëm të shqiptarëve në ortodoksizëm, ka shkruar edhe Edith Durham: “*Në mbarim të gushtit (1913, IM), shkova në Malësitë e Shkodrës, kur pashë refugjatë në gjendje të mjeruar. Këta qenë ata që mbeten nga masakrimet që bëheshin në emër të krishterimit. Pyeta dëshmues të vërtetë, katër batalione malazeze kishin kallur tmerrin në atë anë. Myslimanët ose duhej të pagëzoheshin ose i priste vdekja. Të luturit në mënyrë islame qe ndaluar. Qenë therur plotë njerëz, grave të të cilëve u kishin zbuluar fytyrën, i kishin pagëzuar e në disa raste edhe çnderuar*”.<sup>33</sup> Konvertimi ishte i dhunshëm, njerëzit i fusnin në ujë të ngrirë e pastaj i afronin te zjarri ose prushi derisa piqeshin, derisa kërkonin mëshirë. Shpëtimin e gjenin me kalimin në ortodoksi.<sup>34</sup> Studiues shqiptar, Mikel Ndreca, për konvertimin e bërë gjatë viteve 1912-1914, shkruan:

<sup>29</sup> Po aty, 96.

<sup>30</sup> Po aty, 97.

<sup>31</sup> Po aty, 98.

<sup>32</sup> Po aty, 99.

<sup>33</sup> Po aty, 101; Edith Durham, *Njëzet vjet ngatërresa ballkanike 2*, Tiranë, 2001, 263.

<sup>34</sup> M. Ndreca, *87 vjet terror dhe gjenocid shtetëror...*, 29.

“Qëllimi kryesor i konvertimit ishte shkombëtarizimi dhe asimilimi i asaj pjese të popullit shqiptar në territoret e pushtuara që do të pranonte ndërrimin e fesë dhe shpërnguljen e asaj pjese që nuk e pranonte këtë. Në këtë mënyrë ishte menduar spastrimi etnik dhe fetar nga “elementi i huaj” dhe krijimi i një Kosove të pastër sllave dhe ortodokse”.<sup>35</sup> Gjithnjë sipas këtij autori, fatkeqësinë e parë të konvertimit në ortodoksë e pësuan së pari 33 familje të besimit katolik në rrethinën e Pejës me 369 anëtarë. Konvertimi i tyre ishte bërë më 23 shkurt 1913.<sup>36</sup>

Për vrasjen e të krishterëve shqiptarë katolikë dhe konvertimin e tyre në ortodoksi, ka shkruar edhe Leo Freundlich, protagonist i ngjarjeve të asaj kohe. Sipas shënimeve që ka mbledhur në gazetën ndërkombëtare të fundit të vitit 1912 dhe fillimit të vitit 1913, vetëm në vilajetin e Kosovës ishin vrarë rreth 25 000 mijë shqiptarë. Këtë shifër të të vrarëve e jep edhe kryepeshkopi katolik i Shkupit, Lazer Mjeda, në raportin e tij, dërguar Romës më 24 janar 1913.<sup>37</sup>

Për sjelljet e ushtarëve serbë ndaj shqiptarëve katolikë, Freundlich shkruan: “Priftit të famullisë së shenjtërores së Cernagores ose Setnicës, Don Tommaso-n, ushtarët serbë ia plaçkitën të gjitha fondet që i përkasin kishës. Ushtarët ia drejtuan bajonetat, e detyruan me e hapë kasafortën dhe i morën të gjitha parat që i përkisnin këtij tempulli të pelegrinazhit. Prifti i famullisë së Gjakovës u kërcënuan me vrasje. I thanë: “Ose hiq dorë nga lidhjet që ke me protektoratin austriak ose kemi me t’i pjekë trutë”! Reagimi i guximshëm i priftit megjithatë i bëni ushtarët me u zmbrapsën. Ka tre muaj qysh se serbët po e pengojnë priftin e famullisë së Ferizajt nga e drejta për ta ushtrua detyrën. Janë duke i burgosur gjithkënd që i flet ose që shkon për meshë ose me rrëfye. E njëjta u ka ndodhur edhe dy priftërinjve të Prizrenit. Trysni e ngjashme u shtrua edhe kundrejt katolikëve të Janjevës (katërqind familjeve, prej të cilave thueje se të gjithë janë sllavë) që të konvertohen në kishën skizmatike”.<sup>38</sup>

Fat të rëndë kishin përjetuar edhe krypto-katolikët (laramanët), të cilët kanë jetuar në dioqezën që e mbulonte vilajetin e Kosovës. Kështu, rreth 8 000 katolikë, nga frika e persekutimit osman, nuk kanë praktikuar publikisht besimin e tyre fetar. Por, me ardhjen e serbëve (pushtimin e vilajetit të Kosovës), disa qindra nga laramanët e përmendur deshën ta shpallnin haptas se janë katolikë. Por, kur këtë e kuptoi përfaqësuesi i

<sup>35</sup> Po aty.

<sup>36</sup> Po aty.

<sup>37</sup> Leo Freundlich, *Golgota e Shqipnisë - Aktakuzë kundër shfarosësve të popullit shqiptar*, Prishtinë, 2010, 3.

<sup>38</sup> Po aty, 33.

qeverisë serbe, ai u dha urdhër: “*O myslimanë, o ortodoksë. Katolikë s’ka*”. Afër shenjtores në Letnicë gjendet fshati Shashare (90 familje, të gjithë katolikë). Posa e pushtuan këtë fshat, ushtarët serbë i mbledhën burrat në një fushë dhe i lidhën me litarë. Pastaj, i plaçkitën shtëpitë e tyre derisa gratë dhe vajzat i përdhunan.<sup>39</sup>

Në fshatin Ponoshec ishin vranë 30 meshkuj brenda një dite, derisa ishin duke punuar në tokat e tyre. Këta 30 burra u vranë vetëm e vetëm se ishin shqiptarë katolikë. Fat të njëjtë kishin pësuar edhe disa shqiptarë katolikë të Zhurit, të cilët kishin shkuar në Prizren për të blerë gjëra ushqimore për familje. Këta ishin vranë pabesisht gjatë kthimit për në Zhur. Kurse, në një fshat afër Gjakovës, kishin vranë 70 shqiptarë katolikë, që ishin të famullisë së Nikajt. Në tallazin e shumë persekutimeve të pamëshirshme, pushtuesit serbo-malazezë i kishin mbyllur edhe shkollat shqipe.

Sipas gazetës “Neue Freie Presse”, të datës 21 mars 1913, ushtria pushtuese serbo-malazeze kishte persekutuar katolikë e myslimanë në rrethet e Gjakovës dhe të Dibrës. Pjesë e këtyre vuajtjeve dhe persekutimeve gjenocidiale kanë qenë edhe sllavët katolikë (kroatët).<sup>40</sup> Sipas gazetës në fjalë: “*Më 7 mars, ushtria iu bashkëngjitë priftërinjve fanatikë ortodoksë brenda e rreth Gjakovës me qëllim të konvertimit me forcë të katolikëve shqiptarë në fenë ortodokse. Rreth 300 persona, burra, gra e fëmijë, ndër të cilët edhe Atë Engjëll Paliqini, i lidhën me litar dhe i detyruan të konvertohen duke i kërcënuar me vrasje. Një prift ortodoks tregoi me gisht drejt ushtarëve që po rrinin me pushkë në duar dhe u tha të kërcënueseve: Ose nënshkruajeni deklaratën se jeni konvertuar në fenë e vetme të vërtetë, ose këta ushtarë të Zotit do t’jua shpien shpirtrat në ferr*”.<sup>41</sup>

Përkundër përpjekjeve të vrazhda dhe dhunën e ushtruar ndaj tij, prifti At Engjëlli nuk pranoi të konvertohej në fenë ortodokse. Pasi ai refuzoi, një prift ortodoks u kishte dhënë leje ushtarëve serbo-malazezë që të sulen mbi atin françeskan, t’ia grisnin petkun dhe pastaj filluan ta godasin me kondakun e pushkëve të tyre. Edhe pse e torturuan dhe ia thyen disa brinjë, ati prapë kishte qëndruar besnik në fenë katolike. Kështu, Atë Engjëllin e rrahën përsëri, derisa njëri nga ushtarët i nguli bajonetën tej përtej në mushkëri, duke e vranë mizorisht priftin katolik.<sup>42</sup> Konsulli i Austro-Hungarisë në Prizren, Prohaska, i cili i kishte denoncuar dhe kundërshtuar masakrat serbo malazeze, dhe për të cilat qëllime kishte pësuar shumë

<sup>39</sup> Po aty, 33, 34.

<sup>40</sup> Po aty, 34.

<sup>41</sup> Po aty, 35.

<sup>42</sup> L. Freundlich, *Golgota e Shqipnisë...*, 35.

pengesa nga pushteti serb i instaluar dhunshëm në Kosovë në muajt tetor-nëntor 1912, na njofton më 22 nëntor 1912, se përveç të tjerave, ai kishte protestuar edhe për pengesat e vazhdueshme në kryerjen e detyrave të protektoratit të kishës katolike, sepse ushtarët serbë hynin në kisha dhe pengonin në kryerjen e liturgjive fetare.<sup>43</sup>

Nga i gjithë materiali i konsultuar, arkivor, i pabotuar dhe i botuar, konstatohet se në Kosovë deri me pushtimin serbo-malazez më 1912-1913, e te disa familje edhe disa dekada më vonë, është ruajtur përkatësia etnike-kombëtare te shumë familje ortodokse shqiptare, të cilat, nën ndikim e pansllavizmit dhe Kishës Ortodokse Serbe, shumica janë serbizuar, malazezizuar, e disa më vonë edhe janë bullgarizuar, greqizuar e maqedonizuar. Një gjë që e vërteton se ka pasur edhe një përqindje jo të vogël të shqiptarëve ortodoks në Kosovë deri më 1912-1913, është edhe fakti se shumicën e kishave dhe manastireve ortodokse në Kosovë i kanë ruajtur vojvodët (kujdestarët) shqiptarë.

Jam i vetëdijshëm se fusha që kam prekur është komplekse dhe kërkon trajtim multidimensional, por, një gjë jam i sigurt, se prapa ortodoksisë pravosllave në Kosovë, ishte i fshehur qëllimi i asimilimit kombëtar. Personalisht nuk kam qëllim të ngrij apo ulë ndonjë besim fetar. Ne si popull njihemi si tolerant e bashkëjetues në aspektin fetar. Por, në rastin konkret, çështja fetare ortodoks pravosllave, ishte instrumentalizuar për interesa etnike e politike ditore.

---

<sup>43</sup> Gazmend Rizaj dhe Albina Drançolli-Ramadani, *Rreth mosmarrëveshjeve austro-serbe lidhur me konsujt austriakë në Prizren dhe Mitrovicë, tetor-nëntor 1912*, në Qendra e Studimeve Albanologjike - Instituti Shqiptar për Studime Ndërkombëtare, *Shqipëri - Austri, reflektim historiografik*, Tiranë, 2013, 112.